

Відгук

офіційного опонента доктора філологічних наук
Комариці Мар'яни Миколаївни
на дисертацію Роздольської Ірини Володимирівни
«Літературний феномен українських січових стрільців:
функціонування та структура покоління»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук
за спеціальністю 10.01.01 — українська література

Кожна нація має своєрідні точки оперття: якщо українські культурні діячі XIX ст. зверталися до княжої та козачої доби, то XX ст. оновило точку відліку — символом боротьби за свою державу стали Визвольні змагання. Традиційно вони окреслюються 1917—1920 роками, однак без того мілітарного руху, що тривав у Галичині від початку XX ст., вони були б або інші, або й неможливі. Символічно, що день сокільського здвигу в червні 1914 р. на площі Сокола-батька у Львові співпав у часі з вбивством у Сараєво ерц-герцога Франца Фердинанда — формальним приводом до Великої війни: «Усі мусіли тепер зрозуміти, що епоха фразеології на Шевченківських концертах минула, що тільки маршуючі сотні озброєних стрільців здійснять слова Шевченкового заповіту» (с. 266).

Перша світова війна здобула різну суспільну інтерпретацію у тих країнах, що мали свою державу, і тих, що її здобували, для кожної нації «сфінкс Європи» (за висловом Василя Пачовського) поставав по-своєму. Якщо в Західній Європі домінував концепт «втраченого покоління», то в Центральній і Східній це було покоління, що стояло біля витоків відновленої державності, героїзоване у національному духовному просторі, зрештою, самі стрільці вважали себе поколінням «невтраченим» (с. 259). Дисертантка, перекидаючи міст тривалістю у століття поміж двома епохами, зауважує: «Стрілецька літературна творчість, поезія українського Резистансу (УПА) (І. Яремчук) [413], а нині «революційна лірика Майдану» (Г. Горішна) [70] — становлять специфічні, суспільно заангажовані феномени, які “виламуються” із потоку власне літератури як літератури, і формують цілу лінію такого письменства, що

постас на межі, на зламі історії, у вихорі геополітичних змін ХХ—ХХІ століть, що також є науковою лакуною» (с. 7).

У монографії Ірини Володимівни Роздольської вибудована струнка ієрархічна структура, в якій діахронічний аспект подано як у ретроспективному вимірі, так і в історичній перспективі, тобто крізь призму творчої еволюції митців, представників січового стрілецтва, як щодо жанрово-тематичної, так і щодо ідеологічної складової. Водночас розкрита горизонталь епохи 1914—1920 років: поле наукових досліджень — це літературні публікації у стрілецьких часописах, систематизовані та проаналізовані в межах згаданої структури. Вперше літературний феномен українських січових стрільців постав як самостійна гетерогенна структура, у внутрішніх суперечностях, розвитку та контактах з іншими літературними колами — і в цьому, безперечно, новизна дослідження. Досвід, здобутий січовими стрільцями і переданий наступним поколінням, не чужий нашому сьогоденню, якщо згадати, скажімо, Бориса Гуменюка. Дисертація, представлена у формі монографії, має виразні ознаки інтердисциплінарного характеру: у ній поєднано літературознавчий, пресознавчий, мистецтвознавчий та історичний аспекти, формування авторської концепції ґрунтується на основі матеріалів, розсипаних на сторінках маловідомих та важко доступних видань, із широким залученням архівних матеріалів.

Перший розділ монографії розкриває три базові теоретичні складові: поняття літературної спільноти з варіативністю форм та їх трактування в українській та зарубіжній літературознавчій думці, суспільно-політичний та культурний контекст часу, в якому постало січове стрілецтво як військовий і літературний феномен та літературознавчий дискурс «візії стрілецької структури». Цей різновекторний «впровід» формує ґрунтовне історичне та теоретико-методологічне тло наукової розвідки І. Роздольської.

У *другому розділі* «Літературні об'єднання УСС часів визвольної війни (1914—1920): “кола молодих” у творенні літературної автономії» проаналізований корпус тих пресових видань, довкола яких гуртувалися січові

стрільці впродовж 1916—1920 років. Хронологічні межі зумовлені датою появи «пресової квартири» як певної структури, з одного боку, та перебуванням стрільців після поразки ЗУНР на території УНР, з другого; ситуативні союзи то з Білою, то з Червоною арміями, наслідки епідемії тифу зумовили руйнування організаційної цілісності стрілецтва. В межах окремих підрозділів розглядається докладніше редакційний склад та літературний контент тих часописів, місцем видання яких переважно був постій або лінія фронту — це «Бомба», «Вістник Пресової Квартири Українських Січових Стрільців», «УСС», «Стрілець», «Самопал», «Самохотник» та ін. Специфіка предмета дослідження спонукала авторку до залучення не тільки літературознавчих, а й пресознавчих та історичних студій, зокрема авторства Аркадія Животка, Івана Калиновича, Івана Крупського, Миколи Лазаровича, Лідії Сніцарчук. Однак у них досліджується зазвичай специфіка пресовидавничого руху, редакторсько-журналістська та політична діяльність, натомість в центрі уваги І. Роздольської — аспект літературний. Твори у рукописних виданнях, що тиражувалися на гектографі — це «літературно-пресовий дебют у фронтових умовах» (с. 101), зазвичай вони підписані псевдонімами чи криптонімами, що потребують спеціальних досліджень для атрибуції авторства, які дисертантка ретельно провела і, за змогою, вказує автоніми. Складність дослідження засвідчує, скажімо, географія часопису «Стрілець», місцями виходу якого були Тернопіль, Станіславів, Стрий, Заліщики, Кам'янець на Поділлі, Борщів і знову Кам'янець. У цих часописах переважають гумористичні та сатиричні матеріали, покликані підняти дух стрільців у важких умовах, нерідко у них знає жорсткої критики військовий провід. Важливу роль відіграє ілюстрація, і це змушує авторку звертатися до мистецтвознавчих студій. Наприклад, на титулі лютневого числа «Бомби» вміщено рисунок стрільця на запряженому ракові з підписом «На Київ! На Київ!». Натомість публікації журналів «Будучина», «Шляхи» і «Світ» з «осідком» у Львові, потрактовані в монографії як виразники літературно-естетичної платформи літераторів січового стрілецтва, відзначаються високим рівнем публіцистичної та літературознавчої думки.

Матеріали систематизовані в межах традиційних жанрових рубрик, тут друкувалися окрім художніх творів стрільців багато життєписних та військово-хронікальних матеріалів. У згаданих журналах часто були одні й ті ж автори, їх ідейні концепції перегукувалися, як зазначає І. Роздольська, «Світ» «підтримали стрілецькі автори зі “Шляхів”, розвинувши тему “тих, що полягли” як концепцію, доповнюючи імператив пам’яті про мертвих імперативом прослави живих [...]» (с. 168). Тому поняття «літературних об’єднань» тут дещо умовне й фактично ототожнюється з редакційно-авторським колом: це була спадкоємність, а не опозиційність позицій. Незначні фактологічні уточнення: автентична назва часопису була «УСС», а не «Усусу», а «Бомби» вийшло ще одне 3-тє число в 1919 р., після 3-річної перерви.

У *третьому розділі* «У координатах літературно-ідеологічних напрямів періоду міжвоєнтя (1921—1939)» окреслено еволюційні процеси, що зумовили ідеологічне розшарування січового стрілецтва в добу поміж двома світовими війнами. Переважна більшість тяжіла до націоналістичного угруповання, що гуртувалося довкола «Літературно-Наукового Вістника» (згодом — «Вістника»), дехто до католицького угруповання, як от Микола Матіїв-Мельник, Осип Назарук, дехто перейшов до табору радянофілів, зокрема Василь Бобинський і Мирослав Ірчан. Як слушно зауважує І. Роздольська, опираючись на дослідження Романа Олійника-Рахманного та Аркадія Животка, «можна відшукати “стрілецькі” факти, які доповнюють історію відновлення журналу. Зокрема тим, що ініціаторами відновлення виступив старшина УГА Юрій Полянський та група колишніх офіцерів УГА [...] Також видання фінансувала УВО [...]» (с. 202). Вони ж запропонували Д. Донцова на посаду головного редактора, якого знали за співпрацею у «Шляхах». Головне завдання «УВО» (згодом «ОУН») вбачала у здобутті державної незалежності України, пропагуючи ідеологічну та мілітарну складову в літературі, т. зв. волюнтаризм. Виокремлений в окремий підрозділ аналіз літературно-критичної спадщини Луки Луціва репрезентує жанрову специфіку, адже творчий доробок колишніх січовиків переважно становили поетичні та прозові тести, спогади,

документальна хроніка, натомість Л. Луців (відомий читачам «Вістника» як Лука Граничка) увійшов перш за все у науковий дискурс. Забезпечення тяглості героїчних традицій передбачало їх документування і популяризацію — це було головним завданням видавничого концерну «Червона Калина» та його складових, видавничі проекти яких докладно розглянуті в межах структурних підрозділів згаданого розділу. Для колишніх січовиків не чужою була й центристська ідеологія УНДО: у його пресовому органі, щоденнику «Діло», друкувалися Роман Купчинський, Федь Федорців та інші, перебуваючи активно в руслі тогочасного літературного процесу і осторонь партійних дискусій. Перехід же на радянофільські позиції Василя Бобинського та Мирослава Ірчана зумовили денаціоналізацію та десакралізацію їх творчості.

Виокремлені в *четвертий розділ* «“Батьки” покоління у стрілецькому образі світу: візія і комунікація» шевченкознавчі та франкознавчі матеріали увиразнюють тяглість державотворення словом. Адже відлік визвольних змагань українців у ширшому сенсі починаємо з «Кобзаря», який став революційним явищем української літератури. Рік 100-літнього Шевченкового ювілею співпав із початком Першої світової війни, яка дала поштовх до національних революцій та краху імперій, його іменем традиційно називались і українізовані частини російської армії 1917 р., і повстанські формування, що боролися із встановленою вже на українських теренах радянською владою 1921 р. Той факт, що через століття на щитах майданівців теж виднівся його образ засвідчує актуальність слів «Борітеся — поборете...!» як статусу опірності чужим політичним доктринам та внутрішньому «пораженству» (за висловом Юрія Липи). Дисертантка зазначає: «Результатом постійного діалогу січового стрілецтва із Тарасом Шевченком постала його “країна Шевченкіана”, тривка у часі і просторі, творена перами багатьох стрілецьких адораторів «Батька Тараса», втілена різноманітно — на рівні виду і роду, жанру, інтертексту. Поезії, прозові тексти, публіцистика, документалістика, наукові праці, меморіальні дописи окреслюють її обрії» (с. 264). Наукове розкриття літературного контенту стрілецьких видань засвідчує вагомий внесок

I. Роздольської у формування дискурсу стрілецької шевченкіани та різноплановість її осмислення — від пошуку й систематизації матеріалу через формування наукової проблеми до популяризації у збірниках праць, енциклопедичних виданнях і, зрештою, у цій монографії, вміння поєднувати джерелознавчий і аналітичний аспекти. Дисертантка відзначає позапартійний характер стрілецької шевченкіани, відсутність тенденції «прикладати» його творчість до партійних гасел. На противагу поширеній думці про Шевченка як «поета власне народного, тобто для простолюду», стрільці вважали його «загальнонаціональним, навіть елітарним, світового масштабу» (с. 273). Однак у процесі простеження тяглості стрілецької шевченкіани від фронтових рукописних часописів до таборових видань, і в подальшому міжвоєнних та еміграційних публікацій, виникає іноді певна «часова дезорієнтація»: після розвідок Миколи Голубця, Михайла Яцкова й Кирила Трильовського воєнного періоду згадується стаття Олеся Бабія, хронологічно маркована опосередкованою згадкою у цитаті про 20—30-ті роки ХХ ст. Аналогічно при розгляді статті Р. Купчинського зазначено лише, що вона ювілейна, а йдеться аж про 1954 р. — дізнатися це можемо зі списку джерел. У контексті цієї цікавої компаративної студії про потенційне знайомство Шевченка з «Русалкою Дністровою» доречно згадати статтю Михайла Возняка «Слід зацікавлення Шевченка Галичиною в 1843 році», опубліковану 1934 р. у «Ділі» за 9 і 10 березня, в основі її — листування Платона Лукашевича з Яковом Головацьким. Але якщо для М. Возняка інтерес становлять історичні факти, то для Р. Купчинського — естетичні, образні перегуки.

Відмінність між шевченкознавчим та франкознавчим дискурсами полягає в тому, що контакт стрільців із Шевченком міг бути лише духовно-інтелектуальним, а з Франком мав «біографічно-ситуативний і духовний виміри» (с. 312). Це засвідчують скрупульозно зібрані та прокоментовані в монографії факти особистої причетності багатьох стрільців до постаті Івана Франка — спорадичні зустрічі з ним, присутність на відчитках, спільна вечеря у притулку-лічниці для поранених вояків, участь у похороні. Спогади — цінний

фактологічний пласт монографії, що дає змогу крізь призму особистісного сприйняття увиразнити образ «Франка-учителя», квінтесенцією якого можна вважати слова: «Був у сприйнятті Заклинського надлюдиною — у письменницькій поставі, працездатності, в доланні неვიгод життя і власного каліцтва» (с. 318). Це був і безпосередній приклад власного служіння, і пророчо вчасно виголошений заклик «Нумо до праці, брати». Залучення широкого кола франкознавчих наукових розвідок, зокрема М. Возняка, І. Денисюка, Л. Боднар, М. Гнатюка, Я. Мельник, а також ґрунтований контент-аналіз часопису «Шляхи» під кутом зору франкознавчих матеріалів підтверджують справедливість висновку про те, що точкою відліку «у духовно-генераційній площині взаємин» І. Франка зі стрілецтвом є його духовна громадсько-виховна робота, «скерована виробити “молодих приятелів” на національно свідомих громадян соборної України» (с. 313). Згадана в монографії рубрика «Шляхів» «Молодіж на дар Франкови» спонукає до роздумів про двовекторність інтерпретації «Франко—молоді», «молодь—Франкові», увиразнює роль суспільного проводу, нерідко недооцінювану чи ж іронічно зневажану. Не випадково одна з шевченківських публікацій у «Ділі» Івана Кедрина-Рудницького 1939 р. мала назву «Не ми Шевченкові — а він нам». Розгляд публікацій у франківському числі «Вістника Пресової Кватири Українських Січових Стрільців» потребував майже детективних розшуків для уточнення авторського кола, зокрема використання передруків в інших пресодруках. Тут відзначені перегуки поміж образами — «ритм Франкового “Мойсея” відлунує у рядках Шкрумеляка» (с. 329), глибинне розуміння сутності конфлікту поета з галицькою суспільністю як «безконечного глуму» та, зрештою, сформульований «фокус тогочасного генераційного бачення свого великого сучасника і вчителя в масштабі національного значення» (с. 330). У т. 4 історико-бібліографічного дослідження «Українська преса в Україні та світі ХІХ—ХХ ст.» (2014) Науково-дослідного інституту пресознавства ЛННБ України імені В. Стефаника є згадка про ще одну франківську публікацію в цьому числі — «Про Івана Франка» за підписом А. Ч. Як відомо, це псевдонім

Осипа Назарука, який 1910 р. видав однойменну брошуру. Можна припустити, що це уривок із брошури, розташований на відсутніх (за твердженням авторки) сторінках 5 і 6 часопису. І хоча «рукописи не горять», це не рятує їх від нищення. Дослідженню генетичних зв'язків між творами Франка та М. Матіїв-Мельника, Р. Купчинського, О. Бабія, М. Голубця та формуванню культу поета присвячено підрозділ «Іван Франко як художній образ, протообраз, прототекст і контекст». І хоч образ Франка-Каменяра став дискусійним в українському літературознавстві, увічнений у «художній інтерпретації С. Литвиненка» (с. 332) він через щорічні франківські урочистості актуалізується не в аспекті боротьби за соціальні права, а самозреченої праці для суспільного добра.

Останній *п'ятий розділ* «Стрілецьке покоління та інші сучасники: означення поколінневої ідентичності і меж» розкриває окреслення взаємодії стрілецького покоління з «силовим полем трохи старших за віком молодомузівців» та з іншим «військовим поколінням у літературі — армії УНР» (с. 342). Незважаючи на відмінності в літературних маніфестах, більшість молодомузівців долучилися «словом і ділом» до боротьби за державну незалежність: друкувалися у стрілецьких виданнях, працювали в таборах для військовополонених, зокрема у редакціях часописів. Авторка досліджує різні аспекти цих генетичних зв'язків: як М. Ільницький «детально висвітлює “Епос болю” П. Карманського у проекції на роки від початку Першої світової війни», «Надія Мориквас підкреслює жовнірську тему у С. Чарнецького», Михайло Яцків у нарисі-хроніці «До історії Коша У.С.В. Від самого початку, аж по кінець марта 1916 року, на основі зібраних на місці записок», «націлений творити його літопис», а Богдан Лепкий «задіяний у таборах для військовополонених-українців із російської армії у Німеччині, почав працювати у виданні Союзу визволення України», за свідченням Зенона Кузелі (с. 343—344). Справді, творчий доробок В. Пачовського, С. Чарнецького та М. Голубця не випадково суголосного з творчістю січових стрільців, як і їх участь у визвольних змаганнях. Адже поруч із відомим гаслом Михайла Рудницького «Олімп “Молодої Музи” — каварня» були менш відомі слова Осипа

Боднарівича зі статті «Така література», адресовані тим представникам націоналістичних кіл, що прагнули мати ексклюзивний мандат на патріотизм: «...Нашій молодій генерації письменників замість протиставитись, не завадило б таки заглянути до книжок “Молодої Музи”, щоб ствердити, скільки там щирого, не штучного патріотизму, великої віри в будуччину нашого народу [...], тієї “Молодої Музи”, що кувала “Золотий Вінець України” [...]» (Назустріч, 1936, ч. 7). Були й певні образні перегуки між творами митців: згаданий у дослідженні вірш «Іванови!» С. Чарнецького, відомий під назвою «Іван Безрідний», спонукав В. Пачовського написати «Думу про Івана Безрідного» (Рахів, 1923 р.), частина якої п. н. «Голос рідної землі. Перша пісня про Івана Безрідного» була опублікована в «Ділі» з нагоди річниці Листопадового чину. Цей факт теж можна інтерпретувати як доказ відзначеної авторкою тенденції «співтворення стрілецьких творчих продуктів» (с. 358), однак, сказати б, дистанційно. І. Роздольська аналізує факти біографії та творчості митців у контексті висновків інших дослідників творчості молодомузівців: вони трактували себе як представників «музи у стрілецькому однострої» (М. Яцків) і «розширили генераційні рамки стрілецького покоління власною присутністю, творчою та організаційною діяльністю [...]» (с. 377). Розвиваючи тезу Б. І. Антонича про два військові покоління в українському літературному процесі, дисертантка аналізує творчий доробок представників «Празької школи», т. зв. «спізненого покоління», за висловом Є. Маланюка, окреслює вплив Визвольних змагань на «ментальне окреслення покоління насамперед у форматі українства» (с. 365) та тематичні домінанти творчості його представників, зокрема в таборівій пресі.

Дисертаційне дослідження, запропоноване у формі монографії, дає змогу цілісно проаналізувати літературний феномен українських січових стрільців на теоретичному та функціональному рівнях. Авторка подає обґрунтовані й релевантні висновки, здобуті у процесі аналізу публікацій (переважно часописних), фахово коментує їх і розглядає на тлі тогочасного літературного процесу й суспільно-політичного контексту, вводить до наукового обігу

значний масив невідомих раніше літературних текстів. Автореферат відображає основні положення дисертації, а наукові статті всебічно розкривають явище січового стрілецтва як літературного й генераційного феномена, тому монографія Ірини Володимирівни Роздольської «Літературний феномен українських січових стрільців: функціонування та структура покоління», представлена як дисертаційне дослідження, безперечно заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 — українська література.

М. М. Кома
Комариця Мар'яна Миколаївна,
доктор філологічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу наукових досліджень української періодики
Науково-дослідного інституту пресознавства
Львівської національної наукової бібліотеки України
імені В. Стефаника
23 лютого 2021 р.

23.02.2021р.